

Л. В. Кондратюкаспірантка кафедри кримінального процесу та криміналістики
Одеського державного університету внутрішніх справ

ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ОКРЕМИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН

Стаття присвячена дослідженню актуальних питань проведення окремих слідчих (розшукових) дій у сфері земельних відносин. Виокремлено типовий перелік слідчих дій, які проводяться під час розслідування злочинів у сфері земельних відносин. Значна увага приділена дослідженню особливостей проведення огляду місця події. Звернута увага, що проведення такого огляду потребує залучення осіб, які володіють відповідною системою спеціальних знань. На підставі аналізу матеріалів практики, виокремлено перелік суб'єктів, які володіють спеціальними знаннями та можуть залучатись до проведення огляду. Додатково виокремлено функціональну спрямованість експерта-криміналіста, який залучається до проведення огляду під час розслідування злочинів цієї категорії. Виокремлено елементи обстановки, які підлягають обов'язковій фіксації під час проведення огляду. Звернута увага на організаційні і тактичні особливості фотофіксації огляду земельної ділянки. Детально охарактеризовано заключний етап огляду земельної ділянки у межах розслідування таких кримінальних проваджень. Окремо досліджено організаційні і тактичні особливості проведення огляду різних типів документів під час розслідування злочинів у сфері земельних відносин. Сформовано перелік типових документів, які є предметом огляду під час розслідування таких злочинів, а також запропонована їх класифікація. Охарактеризовані етапи проведення огляду документів. Виокремлено криміналістичні прийоми, які необхідно використовувати під час проведення огляду документів.

Систематизовані категорії осіб, які підлягають обов'язковому допиту під час розслідування різних типів кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин, а також конкретизовано предмет допиту кожної категорії таких осіб.

Ключові слова: слідчі (розшукові) дії; розслідування; огляд; допит; спеціальні знання; злочини у сфері земельних відносин.

Постановка проблеми. Розслідування будь-якої злочинної діяльності передбачає виокремлення та формування типового переліку першочергових слідчих (розшукових) дій під час планування розслідування слідчим. Так, злочини у сфері земельних відносин не є виключенням, тому пропонуємо в межах нашого дослідження зупинитися на особливостях проведення окремих слідчих (розшукових) дій. Варто підкреслити, що ефективно розслідування злочинів у сфері земельних правовідносин пов'язано з необхідністю для слідчого і оперативних співробітників засвоєння основних вимог земельного, містобудівного і природоохоронного законодавства, без знання яких неможлива як правильна кваліфікація дій винних осіб, та і результативне здійснення інших процесуальних функцій.

Аналіз останніх досліджень за тематикою статті. Окремі питання організації

і тактики проведення негласних слідчих розшукових дій досліджували у своїх наукових працях Л.І. Аркуша, Р.І. Благута, П.В. Берназ, В.К. Весельський, І.В. Гловюк, М.В. Корнієнко, Г.К. Тетерятник, В.В. Тіщенко, М.А. Погорецький, В.М. Шевчук, В.Ю. Шепітько та інші вчені.

Метою статті є виокремлення організаційно-тактичних особливостей проведення слідчих (розшукових) дій під час розслідування злочинів у сфері земельних відносин.

Виклад основного матеріалу. В цілому методика розслідування злочинів у сфері земельних відносин передбачає проведення на початковому етапі різноманітних слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, специфікою з яких відрізняються насамперед огляд місцевості, приміщення, речей і документів (ст. 237 КПК України), допит (ст. 224 КПК України), обшук (ст. 234 КПК України).

Слід, звичайно, ураховувати, що такий поділ слідчих (розшукових) дій при розслідуванні злочинів у сфері земельних відносин є достатньо умовним, оскільки одні й ті ж самі дії (наприклад, допит потерпілого, обшук і навіть огляд місця події) можуть провадитись як на самому початку розслідування, так і через значний час після цього.

Особливістю **огляду місця події** у цій категорії злочинів є те, що його не лише доцільно, а й у більшості випадків необхідно проводити за участю осіб, що володіють спеціальними знаннями у сфері охорони та використання земель, а також у сфері екології. Дослідження матеріалів слідчої практики свідчить, що до участі у проведенні цієї слідчої (розшукової дії) частіше залучаються: державні інспектори у сфері державного контролю за використанням та охороною земель; державні інспектори з охорони навколишнього природного середовища; інспектори державного архітектурно-будівельного контролю – у випадках, коли незаконне (у тому числі самовільне) використання земельних ділянок пов'язано з можливим будівництвом на ній об'єктів нерухомості, так само як і з розміщенням тимчасових споруд – для встановлення певних характеристик будівель і споруд, складання їх опису; фахівці, що здійснюють проектні роботи в галузі землеустрою; фахівці топографо-геодезичних та картографічних підприємств і організацій (у випадку нагальної потреби вже під час огляду встановити конфігурацію та точну площу земельної ділянки, скласти карту місцевості); інженери-землепорядники, інженери-інвентаризатори, геологи, агрономи, співробітники державної санітарно-епідеміологічної служби тощо.

У ряді випадків до участі у проведенні огляду місця події доцільно залучати і спеціаліста-криміналіста – насамперед для виявлення, фіксації і вилучення слідів трасологічного характеру (транспортних засобів, спецтехніки тощо).

Звичайно, наведений перелік спеціалістів не є вичерпним. Вибір конкретного спеціаліста залежить від обставин кримінального правопорушення, об'єкту огляду, характеру незаконних дій винних осіб і шкідливих наслідків їх діяльності та галузі спеціальних знань, які слід застосувати під час проведення огляду.

У випадку, коли огляд місця події проводиться слідчо-оперативною групою, слідчий керує діями членів групи та несе персональну відповідальність за якість проведеного огляду місця події. Після прибуття на місце події чле-

нам слідчо-оперативної групи слід з'ясувати обставини вчинення кримінального правопорушення, дослідити всю обстановку місця події, всі об'єкти з метою виявлення, фіксації, кваліфікованого вилучення слідів, які можуть мати значення для кримінального провадження [8, с. 351].

Фахівцями відзначається, що під час проведення огляду земельної ділянки слід обов'язково звертати увагу на такі особливості оточуючої обстановки, як:

- наявність на ділянці огорожі, межових знаків або навпаки, слідів знищення раніше встановленої огорожі чи межових знаків;
- сліди обробки та удобрення землі;
- сліди висіву насіння, вирощування сільськогосподарських культур;
- наявність насаджених дерев або чагарників чи навпаки, слідів їх знищення;
- наявність засобів і слідів меліорації;
- наявність слідів видобування корисних копалин;
- ознаки виконання будівельних та інших робіт;
- наявність розміщених матеріальних цінностей, будівельних матеріалів, техніки, сміття;
- наявність будівель та споруд;
- сліди рук, ніг, транспортних засобів, які можуть бути використані для ідентифікації.

За наявності на захопленій території будівель та споруд, вони також мають бути оглянуті, найперше, з точки зору зовнішніх ознак [3;7].

В криміналістичній літературі зазначається, що всю земельну ділянку слід сфотографувати за допомогою методів орієнтовної та оглядової зйомки. Методами вузлової зйомки фіксуються місця зі слідами знищення огорожі, насаджень, видобування корисних копалин, місця накопичення будівельних матеріалів, сміття, фундаменти, збудовані та недобудовані об'єкти, будівельна, сільськогосподарська та інша техніка тощо. Окремі сліди (транспортних засобів, ніг, рук) фотографують шляхом детальної зйомки.

Завершальний етап огляду місця події спрямований на узагальнення і остаточну фіксацію та оформлення його результатів. Результати огляду слідчий фіксує у протоколі, до якого додаються фото, таблиці, схеми, креслення та інші додатки. Усі вилучені речі і документи підлягають негайному огляду і опечатуванню із завіренням підписами осіб, які брали участь у проведенні огляду. У разі якщо огляд речей і документів на місці здійснити неможливо або їх огляд пов'язаний з ускладненнями, вони тим-

часово опечатуються і зберігаються у такому вигляді доти, доки не буде здійснено їх остаточні огляд і опечатування, як це передбачено ч. 5 ст. 237 КПК України.

Аналіз матеріалів слідчої і судової практики свідчить, що більшість злочинів у сфері земельних відносин так чи інакше супроводжується використанням різноманітних документів (письмових, графічних, електронних) – як справжніх, але виданих з порушенням чинного законодавства, так і підроблених, вироблених за допомогою сучасної комп'ютерної, копіювальної техніки, поліграфії, малювання (за допомогою підручних засобів), кліше (ручного гравіювання тощо).

У зв'язку з цим під час розслідування злочинів зазначеної категорії перед слідчим постає питання щодо їх належного огляду, перевірки форми та усвідомлення змісту та подальшого дослідження за допомогою методів техніко-криміналістичного дослідження.

Під час розслідування злочинів у сфері земельних відносин постає завдання огляду різноманітних документів, що утворюються у сфері земельних правовідносин та містобудування: правовстановлюючих документів на землю та об'єкти нерухомості (державних актів на право власності на землю, державних актів на право постійного користування землею, свідоцтв про право власності, договорів купівлі-продажу, договорів дарування, рішень суду про визнання права власності, ухвал суду про затвердження мирових угод, свідоцтв про право на спадщину); договорів оренди; довіреностей; заповітів; рішень органів місцевого самоврядування і місцевих органів державної виконавчої влади з земельних питань, у тому числі щодо надання земельних ділянок у власність чи користування; проекти землеустрою щодо організації території земельних часток (паїв); проектів землеустрою щодо відведення земельних ділянок; матеріалів геодезичних вишукувань; правовстановлюючих документів на об'єкти нерухомого майна; вкопювань з кадастрових карт (планів) та інші графічних матеріалів з позначенням місця розташування земельних ділянок; матеріалів погоджень проектів землеустрою; технічної документації із землеустрою щодо встановлення меж земельної ділянки в натурі (на місцевості) тощо.

Документи, що оглядаються під час розслідування злочинів у сфері земельних відносин, можуть бути:

1) справжніми, тобто виготовленими (складені) уповноваженими особами, з дотриман-

ням встановленої форми і усіма необхідними реквізитами. При цьому слід, звичайно, мати на увазі, що сама по собі справжність документа не є підтвердженням законності дій службової особи при його складанні (так, належним чином оформлене рішення службової особи з земельних питань може бути незаконним, прийнятим з перевищенням повноважень або внаслідок службової недбалості);

2) підробленими (фіктивними), якщо їх зміст та реквізити не відповідають дійсності.

Документи у сфері земельних відносин можуть містити сліди як інтелектуальної підробки (документ правильний за формою і реквізитами, але містить неправдиві відомості), так і матеріальної підробки (вносяться зміни до змісту справжнього документа або мова йде про цілковите виготовлення підробленого документа).

Під час огляду документів, що утворюються у сфері земельних правовідносин, слідчому слід керуватися, перш за все, загальними правилами проведення огляду документів.

Як і інші види огляду, огляд документів здійснюється у два етапи – статичний, що характеризується застосуванням безконтактних методів огляду та фіксації, під час яких досліджуваний документ залишається у незмінному стані, і динамічний, при якому слідчий безпосередньо взаємодіє із документом, піддаючи останнього різноманітним дослідженням [11, с. 209].

Певні особливості має проведення слідчого огляду електронних документів, утворюваних у сфері земельних відносин. Під час їх огляду варто брати до уваги, що електронний документ є більш «вразливим» доказом, порівняно з традиційними засобами доказування. Вразливість електронного документа полягає в тому, що він може бути або легко знищений, або його зміст може бути змінений, модифікований без будь-яких очевидних ознак. Як правило, це неможливо встановити шляхом традиційного дослідження змісту електронного документа, що, в свою чергу, може спричинити втрату важливої криміналістично значимої інформації [10, с. 81-82]. Не випадково такі дії науковцями рекомендується здійснювати за участю спеціаліста [4, с. 8].

До найбільш оптимальних і раціональних прийомів, яких слід додержуватись при дослідженні таких документів, фахівці відносять, зокрема, наступні:

1) проведення огляду за допомогою сертифікованого службового обладнання, з використанням ліцензійного програмного забезпечення;

2) огляд може здійснюватися як в результаті вилучення фізичних носіїв інформації, так і з використанням ідентичних побайтових копій носіїв інформації;

3) під час огляду потребують дослідження формат електронного документу, його розмір, хронологія створення, інформація щодо користувача, власне зміст документу, наявність електронного підпису та супровідної документації. У разі неможливості встановлення означених відомостей слід ініціювати проведення комп'ютерно-технічної експертизи;

4) на завершальному етапі такі документи роздруковуються або копіюються на диск та додаються до протоколу як його невід'ємний додаток;

5) способами фіксування електронних документів, розміщених в мережі Інтернет, може бути як вилучення серверів і log-файлів, так і копіювання веб-сторінок з електронними документами на фізичні носії інформації або їх роздрукування з наступним доданням до протоколу огляду (переважним чином застосовується на практиці) [1; 6; 10].

Відповідно до ч. 1 ст. 234 КПК України **обшук** проводиться з метою виявлення та фіксації відомостей про обставини вчинення кримінального правопорушення, відшукування знаряддя кримінального правопорушення або майна, яке було здобуте у результаті його вчинення, а також встановлення місцезнаходження розшукуваних осіб.

У правовій літературі поняття обшуку розглядається у двох аспектах: кримінально-процесуальному та криміналістичному. У кримінально-процесуальному аспекті обшук – це самостійна слідча (розшукова) дія, яку проводять з метою виявлення об'єктів, що мають значення для встановлення істини у кримінальному провадженні. У криміналістичному аспекті обшук розуміється як слідча (розшукова) дія, змістом якої є примусове обстеження приміщень і споруд, ділянок місцевості, окремих громадян з метою відшукування і вилучення предметів, що мають значення у справі, а також виявлення розшукуваних осіб [2, с. 89-90].

Провадження обшуку вимагає певної підготовки, у тому числі визначення його предмета, часу проведення, можливості застосування технічних засобів для пошуку і фіксації виявлених предметів, окреслення можливих місць приховування предметів обшуку.

Важливим засобом отримання доказової інформації під час розслідування кримінальних

проваджень про злочини у сфері земельних відносин є **допит** свідків. Вивчення слідчої та судової практики у цих кримінальних провадженнях свідчить, що в якості свідків підлягають допиту переважно наступні категорії осіб:

1) власники та користувачі сусідніх земельних ділянок, а також особи, через свої професійні функції присутні поблизу незаконно зайнятих земельних ділянок (охоронці, будівельники, лісники тощо) [3, с. 100] – насамперед у кримінальних провадженнях про самовільне зайняття земельних ділянок та про земельні злочини екологічної спрямованості. Під час їх допиту встановлюються: відомі обставини незаконного використання земельної ділянки; інформація щодо осіб, які вчиняли протиправні дії, у тому числі ознаки їх зовнішності; інформація щодо транспортних засобів, спеціальної, будівельної, сільськогосподарської техніки, яка використовувалась при незаконному використанні земельної ділянки (фірма-виробник, маркувальні позначки, номерні знаки, фізичні пошкодження, подряпини, вм'ятини, різноманітні наклейки тощо); хто спілкувався із захоплювачами земельної ділянки; хто був присутнім під час захоплення земельної ділянки та може повідомити важливу інформацію тощо [3; 9 с. 211];

2) службові особи органів місцевого самоврядування, до повноважень яких відносяться питання щодо надання у власність чи користування земельних ділянок, у тому числі сільські, селищні, міські голови, секретарі і депутати місцевих рад, особливо члени постійних і тимчасових депутатських комісій із земельних питань, а також адміністративний персонал (землевпорядники, інженери-інвентаризатори та інші спеціалісти виконавчих органів місцевих рад) – переважно у кримінальних провадженнях за фактами незаконного отримання прав на земельні ділянки. Під час їх допиту, як правило, встановлюються: обставини надання земельної ділянки у власність чи користування; хто саме і за яких обставин звернувся за виділенням земельної ділянки у власність чи користування, чи було звернення офіційно зареєстроване і розглянуто; які рішення, ким саме та за яких обставин приймалися за результатами розгляду заяви про надання земельної ділянки; чи виносилось питання на розгляд сесії місцевої ради та чи включалось до порядку денного, хто з депутатів був присутнім, хто доповідав по суті питання, що виносилось на голосування; яким саме чином

результат розгляду земельного питання відображено у протоколі сесії міської ради та протоколах депутатських комісій тощо;

3) співробітники Державної служби з питань геодезії, картографії та кадастру, її територіальних управлінь і структурних підрозділів та Державного підприємства «Центр державного земельного кадастру» та його регіональних філій – з питань, що мають значення для кримінального провадження, і стали їм відомі у зв'язку з виконанням професійних обов'язків: ведення Державного земельного кадастру; здійснення державної реєстрації земельних ділянок, обмежень у їх використанні, скасування такої реєстрації; ведення поземельних книг та надання витягів з Державного земельного кадастру про земельні ділянки; розпорядження землями державної власності сільськогосподарського призначення; погодження документації із землеустрою;

4) особи, що є розробниками документації із землеустрою та оцінки земель – щодо обставин замовлення і розробки документації із землеустрою, у тому числі проектів землеустрою, робочих проектів, схем, технічної документації, звітів про оцінку, витягів тощо;

5) нотаріуси – за винятком відомостей, що становлять нотаріальну таємницю (п. 3 ч. 2 ст. 65 КПК України, ст. 8 Закону України «Про нотаріат»[5]);

6) державні інспектори у сфері державного контролю за використанням та охороною земель, державні інспектори з охорони навколишнього природного середовища, інспектори державного архітектурно-будівельного контролю – за обставинами проведення ними перевірок додержання вимог земельного, природоохоронного та містобудівного законодавства, фіксації виявлених порушень та результатів обстеження земельних ділянок і розташованих на них об'єктів Під час допиту встановлюється: чи проводились перевірки додержання вимог земельного, екологічного, містобудівного законодавства, коли саме, на якій підставі, які факти встановлено, які порушення чинного законодавства виявлено, та які заходи реагування вжито за результатами перевірок; хто з представників власника земельної ділянки (землекористувача) був присутнім при проведенні перевірки, які дії вчиняли під час перевірки; чи оскаржувались дії співробітників контролюючих органів під час перевірки; чи виносились приписи про усунення вимог законодавства, чи перевірявся стан їх виконання; чи чинився тиск на інспекторів під час перевірки, з боку яких саме осіб і в чому саме він проявлявся; чи були пропозиції неправомірної вигоди; які порушення вимог земельного законодавства залишаються не усуну-

теними на момент досудового розслідування, які заходи слід вжити щодо їх припинення тощо.

Висновки. Наведений перелік та характеристика слідчих (розшукових) дій не є вичерпним, а слугує орієнтиром для подальших наукових розвідок з вказаної проблематики та може слугувати підґрунтям для формування методики розслідування злочинів у сфері земельних відносин.

Список використаної літератури:

1. Коваленко А.В. Особливості тактики огляду електронних документів під час розслідування посягань на життя та здоров'я журналіста. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2017. № 1 (88). С. 182-191.
2. Криміналістика: підручник / Шепітько В.Ю., Коновалова В.Е., Журавель В.А. та ін. 4-е вид., перероб. і доп. Харків : Право, 2010. 464 с.
3. Методика розслідування окремих видів злочинів, підслідних органам внутрішніх справ : навчальний посібник / О.В. Батюк, Р.І. Благута, О.М. Гумін та ін.; за заг. ред. Є.В. Пряхіна. Львів : ЛьвДУВС, 2011. 324 с.
4. Одерій О.В. Тактика слідчого огляду комп'ютерних систем та їх елементів / О.В. Одерій, С.О. Корона, С.В. Самойлов. Донецьк, 2010. 87 с.
5. Про нотаріат : Закон України від 02 вересня 1993 року № 3425-XII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12>
6. Пчеліна О.В. Особливості огляду електронного документа. *Актуальні питання розслідування кіберзлочинів* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції. Х., 2013. С. 159-162.
7. Розкриття та розслідування злочинів слідчими та оперативними працівниками органів внутрішніх справ : зб. метод. рек. / за ред. В.П. Коляди. К.: УВПД Ш МВС України, 2010. 385 с.
8. Сорока С.О., Римарчук Г.С. Взаємодія слідчого із співробітниками інших підрозділів під час досудового розслідування. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2015. № 825. С. 347-354.
9. Татарин Н.М. Особливості тактики допиту під час розслідування самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва. *Порівняльно-аналітичне право*. 2014. № 3. С. 209-212.
10. Хижняк Є.С. Особливості огляду електронних документів під час розслідування кримінальних правопорушень. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2017. № 4 (58). С. 80-85.
11. Хижняк Є.С. Тактичні прийоми проведення слідчого огляду документів. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. № 3. С. 207-211.

Kondratyuk L. V. Peculiarities of individual investigative (search) actions during the investigation of crimes in the field of land relations

The article is devoted to the study of topical issues of conducting individual investigative (search) actions in the field of land relations. A typical list of investigative actions, which are carried out during the investigation of crimes in the field of land relations, is highlighted. Considerable attention is paid to the study of the peculiarities of conducting an inspection of the scene of the event. Attention is drawn to the fact that conducting such an inspection requires the involvement of persons who possess the appropriate system of special knowledge. On the basis of the analysis of practice materials, a list of subjects with special knowledge and who can be involved in the inspection was selected. In addition, the functional orientation of the forensic expert involved in the examination during the investigation of crimes of this category is highlighted. The elements of the environment, which are subject to mandatory fixation during the inspection, are highlighted. Attention is drawn to the organizational and tactical features of the photo-fixation of the survey of the land plot. The final stage of the inspection of the land plot as part of the investigation of such criminal proceedings is described in detail. The organizational and tactical features of conducting a review of various types of documents during the investigation of crimes in the field of land relations are separately investigated. A list of typical documents, which are the subject of review during the investigation of such crimes, was created, as well as their classification was proposed. The stages of document review are characterized. Forensic techniques that must be used during document review are highlighted.

The categories of persons who are subject to mandatory interrogation during the investigation of various types of criminal offenses in the field of land relations are systematized, as well as the subject of interrogation of each category of such persons is specified.

Key words: *investigative (search) actions; investigation; review; interrogation; expertise; crimes in the field of land relations.*